

ve aynı şekilde Kindî'yi hatırlatır tarzda (yk. bk.) gök cisimlerinin Allah'a secde ettiklerini belirten dinî öğretilerden hareketle felek ve yıldızların canlı ve akıllı olması gerektiği sonucuna varmakta, bunu ispatlamak için de şu delilleri ortaya koymaktadır: Feleklerin dairevî hareketi tabii veya zorlayıcı (kasrî) hareketle açıklanamadığına göre üçüncüyü teşkil eden iradî hareketten kaynaklanmalıdır; feleğin cismi hayatîyeti kabul bakımından dört unsurdan daha latif, şeffaf, nurlu ve mutedil olup ilâhî ve aydınlatıcı nefslerin kendisine ilişmesine herhangi bir canlı bedeninden daha lâ-yıktır; felekler aşağı âlemdaki sûret ve arazların ilkesi sıfatıyla sebebiyet verdikleri şeylerden kernal bakımından daha üstün olmalıdırlar; hayatîyetin kozmolojik ilkesinin cansızlığı, iradesizliği ve şuursuzluğu söz konusu edilemez. Râzî'ye göre felekler meleklerin menzili ve meskenidir; melekler de kesif cisimler değil felek cismini yöneten ruhanî sûretlerdir. Böylece Râzî, felsefî kozmolojinin felekiyyât ile melekiyyâtı birleştiren metafizik yönünde Fârâbî-İbn Sînâ geleneğiyle uzlaşmış olmaktadır (*el-Metâlibü'l-âliye mine'l-ilmî'l-ilâhî*, VII, 335-347, 374-376).

Felek sisteminin tasviri ve hareketlerinin hesaplanması, İslâm ilimler tasnifinde tabii ilimlerden ziyade riyâzî ilimler arasında gösterilen astronomi çerçevesinde ele alınmış, bu sebeple İslâm bilginleri ilm-i hey'et ve ilm-i nücum terimleriyle birlikte ilm-i feleği de astronomi karşılığında kullanmışlardır (bk. İLM-i FELEK).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "felek" md.; *Lisânü'l-Ârab*, "flk" md.; Lane, *Lexicon*, VI, 2443-2444; v. Soden, *AHW*, II, 863; Eflâtun, *Timaios* (trc. Erol Güney — Lütfi Ay), İstanbul 1989, s. 38-46 (36°-40°); Kindî, *Resâ'il*, s. 169, 225-237, 245; Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-medeniyye* (nşr. Fevzî M. Neccâr), Beyrut 1964, s. 52-56, 62-65; İbn Sînâ, *eş-Şifâ'et-Tabî'iyât* (2), s. 16-34; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, XXII, 167-168; a.mlf., *el-Metâlibü'l-âliye mine'l-ilmî'l-ilâhî* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Beyrut 1987, VII, 335-347, 374-376; A. Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Baroda 1938, s. 229-230; M. Ârif el-İrâkî, *el-Felsefetü't-tabî'iyye inde İbn Sînâ*, Kahire 1969, s. 356-362; Abdurrahman Bedevî, *Aristo*, Beyrut 1980, s. 222-225; Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul 1983, s. 148-149; A. Hyman, *Auerroes' De Substantia Orbis*, Cambridge 1986, s. 28-35; W. Hartner, "Falak", *El²* (İng.), II, 761-762.

İLHAN KUTLUOR

□ EDEBİYAT. Gök, gökkubbe ve gökyüzünü ifade eden bu kelime divan şiirinde aynı zamanda çarh, âsüman, sipih, gerdün, feza ve sema kelimelerini de karşılar ve çok defa bu kelimelerin yerine kullanılır. Özellikle çarh kelimesiyle eş anlamlı olup biri diğerinin yerini tutar. Felek de çarh gibi geniş ve mecazi olarak dehr, dünya, devran, âlem, talih, baht, kader anlamlarını içine alır. Bu mecazi mânaları ile genellikle tevriyelî bir şekilde kullanılır.

Batlamyus'tan gelen eski astronomi anlayışına göre felek dünyayı çevreleyen iç içe dokuz kubbeden meydana gelmiştir, aynı zamanda yedi kat olarak da tasavvur edilir. Böyle kat kat düşünüldüğünden genellikle eflâk ve felekler diye çoğul şeklinde geçer. Buna bağlı olarak nüh felek, nüh kıbâb (kubbe), nüh künbed, nüh kubbe-i uzmâ, nüh peymâne, nüh mînâ, dokuz çarhî kalkan, eflâkin dokuz meydanı, heft eflâk, yedi çarh-ı mutabbak, yedi başlı ejder, yedi gerdün, yedi çinî çanak, arûs-ı heft felek gibi sözler içinde katlarının sayısı açıkça belirtilir.

Eski inançlara göre, kâinatın merkezinde bulunan ve hareketsiz duran dünyanın etrafını soğanın zarlarına benzer şekilde üst üste kuşatmış gök tabakalarının her biri ayrı birer yıldız mahsustur. Felekler dünyaya yakınlıklarına göre şöyle sıralanmış olup ilk yedi felekte şu yedi gezegen (seb'a-i seyyâre) bulunmaktadır: Birinci felekte ay, ikincide Utârid (Merkür), üçüncüde Zühre (Venüs), dördüncüde güneş, beşincide Mirrîh (Marih, Mars), altıncıda Müştêrî (Bercis, Jupiter), yedincide Zühal (Keyvan); sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar feleğidir. Bu felekte birer burç halinde sabit yıldızlar toplanmıştır ve adına "kürsî" denir. En dışta olan ve ötekilerin hepsini içine alan dokuzuncu feleğe bu durumundan dolayı "felekü'l-eflâk", yine hepsinden büyük ve kuvvetli olduğu için de "felek-i a'zam" (çarh-ı a'zam) adı verilmiştir. Boş ve her türlü cisimden arınmış olan dokuzuncu felek, içinde hiçbir yıldız veya herhangi bir nokta ve nişan olmadığı ve bu haliyle desensiz bir kumaşı andırdığı için çok defa "felek-i (çarh-ı) atlas" diye de anılır. Buna "arş-ı a'lâ, arş-ı a'zam, arş-ı ilâhî" denildiği gibi kürsî diyenler ve arş ile kürsîyi birbiri yerine kullananlar da vardır.

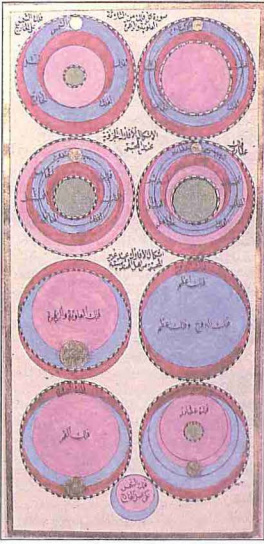
Eski astronomi anlayışına göre dünya sabit olup felekler dönmektedir, bun-

dan dolayı da gerdün-ı gerdân, gerdide, sipih-i gerdiş-i devvâr, bî-karâr gibi sıfatlarla anıldığı görülür. Devr kelimesi aynı zamanda onun yuvarlaklığını da hatırlatır. Felekü'l-eflâk olan dokuzuncu gök, diğer feleklerin batıdan doğuya olan tabii dönüşünü tersine olarak doğudan batıya çevirir, dolayısıyla yıldızları da birlikte döndürür. Bunun sonucunda yıldızların birbirine ve burçlara olan uzaklığı sürekli değişir. Yıldızların insanın talihine tesir ettiği inancına bağlı olarak onların yerlerini değiştirip duran felek her türlü kötülüğün ve uğursuzluğun sebebi sayılmış ve devamlı olarak ondan şikâyet edilmiştir. Böylece felek "kader" mânasını almaktadır. Divan edebiyatında şairlerin, her şeyin ilâhî takdire bağlı olduğunu bilmekle beraber talihsizlik ve ıstıraplarını hep feleğe yüklemeleri Fars edebiyatından geçmiş bir edebî gelenek dolayısıyladır.

Tasavvufa göre de felekler Allah'ın yaratıcı tecellisi olan akl-ı kül ve nefs-i küllün birleşmesinden meydana gelmiştir. Akl-ı külden yaratılan arş, yahut hükemanın tabirince felek-i atlasın akıl ve nefsinden sekizinci felek (kürsî), sekizinci feleğin akıl ve nefsinden ise diğer feleklerle semâ-yı dünyâ, anâsır-ı erbaa (toprak, su, hava ve ateş), canlı ve cansız varlıklar yaratılmıştır. Bu sebeple bütün varlıkların babası sayılarak "âbâ-yı ulviyye" diye adlandırılırlar.

Gök katları içinde dördüncü ve yedinci felekler özellikle söz konusu edilir. Dördüncü felek (çarh-ı çârüm, âsüman-ı çârüm) güneş ve Hz. İsa münasebetiyle ele alınmaktadır. Güneş dördüncü göktedir. Kendisine güneş feleği dendiği gibi Hz. İsa da göğe yükseltilince burada kalmıştır. Zühal'in bulunduğu yedinci felek, bu gezegenin kötü tesirleri dolayısıyla bazı olumsuzluklar ifade etse de yüceliği ve yüksekliği itibarıyla daha çok olumlu yönlerden ele alınır.

Gökyüzü mânası içinde felek rengi, parlaklığı, yüksekliği, şekli gibi müşahhas yönleriyle çeşitli mazmun ve benzetmelere konu olmuştur. Günün çeşitli zamanlarındaki rengi dolayısıyla teşbih ve terkiplerde sürh-âb, sepîd-âb, pîrûze-gün, nil-gün, mînâ-reng, sîm-âb, çinî, anber-i sârâ, âbenüs, zümürüd, mey-i asfer, sebz-e-zîr, gül-zâr diye de ifade edilir. Şekil bakımından çinî tabak, tas veya tersine dönmüş tas, yedi kat tas, ters dönmüş kâse, sifâl (sakı), şeffaflığı ile de fânus gibi benzetmeler alır. Kat

Erzurumlu
İbrâhim
Hakkı'nın
Marifetnâme'sinde
felekleri
gösteren
çizimler
(İstanbul
Arkeoloji
Müzesi Ktp.,
nr. 87, vr. 59^a)

kat, tabaka tabaka tasavvur edilişiyile defteri, düz görünüşüyle bir sayfa veya levhayı (levh-i zeberced) andırır. Yüksekliğini de çok defa tâk, kubbe, dam, sakf benzetmeleri ifade eder. Ay ve güneş birer tavla zarı gibi düşünüldüğünde felek bunların içine konulduğu bir tas, yıldızlar inci, mücevher gibi alındığında da bir dürc (mücevher kutusu) olur. Bazan ipleri güneş ışığından, direği aydan bir sâyeaban olarak tasavvur edilir. Bazan da ay, güneş ve yıldızların görünüş kaybolmaları ve bunun gibi dünyanın geçici oluşu dolayısıyla içinde hayal oyunu oynatılan bir çadıra benzetilir. Geceleyin çâder-i kühlî (sürme gibi siyah), gündüz zer-nigâr (altınla işlenmiş) bir çadır görünümündedir. Kavisli görünüşü ve içindeki güneş ışınları ile de çeng şeklinde hayal edilir. Feleklerin dönüşünden mülhem olarak "ilm-i edvâr" denilen müsi-ki ilminin doğduğuna dair bir inancı bu-rada kaydetmek gerekir.

Öte yandan gökyüzü, gece karanlığında dibinin görünmez oluşu ve batan güneşin zindana atılan Hz. Yûsuf gibi düşünülmeleri dolayısıyla bir de kuyu ve zindana benzetilir. Hayat geçici olduğundan bazan da kısa bir süre kalınan bir misafirhanedir. Felek, kâinat yaratıldığından beri gelmiş geçmiş bütün hadiselerin şahidi olmakla belî bükûlmüş bir pîr veya kocakarı da (bîve, pîrezen) sayılır.

Başka bir mazmundaki tasavvura göre yıldızlar inci, güneş la'l ve altın, ay gümüş olarak alındığında felek de sarraf hüviyetinde gözükür. Sabahki görünüşüyle çîni bir kabâ (kaftan) gibidir. İnsanların geleceğini tayin eden hüviyetiyle de

onlara ömür elbisesi biçen bir terzidir. Ay ve güneş ekmeğe benzetilince felek bir tennûr (fırın) olmaktadır. Çok farklı bir tasavvurda ise felek güneş ışıklarından kanatları olan bir anka veya güneş tavusunun yuvasıdır.

Gece ve gündüz değişik şekiller gösterdiği, yıldızlar ve güneş birbiri ardınca doğup battığı, ay bir şekilden başka bir şekle girdiği için felek "mukallem-ahvâl" (iki yüzlü) kabul edilir. Feleğin aya teşbihinde şekil benzerliği yanında gece ve gündüzün onun iki yüzü olarak düşünülmesi de rol oynamaktadır.

Bir başka mazmunda felek keman (yay) olarak alınır. Buna göre kavisli görünüşüyle insanlara sürekli tîr-i kazâ fırlatan bir yaydır. Burada kader söz konusudur ve "âsumânî kazâ" tabiri bu münasebetle zikredilir. Nihayet felek insanların aldatıp yiyecek bir dev, ehrimen veya yedi başlı ejderdir.

Felek kelimesi yükseklik bakımından sevgili ve övülen kimse hakkında kullanılan "felek-câh, felek-rifât, felek-kadr, felek-mertebe, felek-pâye" gibi çeşitli terkiplerde yer almaktadır. Türkçe'de "feleğe küsmek, feleğin çemberinden geçmek, feleğin sillesini yemek, kahpe felek, kambur felek" gibi deyim ve tabirler bulunmaktadır.

Bir de çarkıfelek vardır ki "dönerken etrafa ateş ve kıvılcımlar saçan tekerlek, şenlik fişegi" demektir. Buna benzer şekilde etrafa sular saçarak dönen fıskiye fırladıklarına da bu ad verilir. Bu tabir dönme dolap için kullanıldığı gibi aynı zamanda Türk süsleme sanatlarında bir motifin de adıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbrâhim Hakkı Erzurumî, *Marifetnâme*, İstanbul 1310, s. 49 vd.; H. A. R. Gibb, *Osmanlı Şiiri Tarihi* (trc. Halide Edip Adivar), İstanbul 1943, s. 40-45; Ali Nihat Tarlan, *Şeyhî Divanını Teditik*, İstanbul 1964, s. 228-229, 238-245; Mehmed Çavuşoğlu, *Necâti Bey Divânı'nın Tahlili*, İstanbul 1971, s. 238-241; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 305-306; Cemâl Kurnaz, *Hayâtî Bey Divânı (Tahlili)*, Ankara 1987, s. 416-431; a.mlf., "Necati Bey, Ahmed Paşa, Hayâtî Bey ve Nevî Divanlarındaki Teşbih ve Mecaz Unsurları", *TKA*, XXV/1 (1987), s. 158-160, 171; İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, I, 315-319; "Çarkı-felek", *SA*, I, 370; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XXI, 312-316; "Felek", *TDEA*, III, 179-182.

CEMAL KURNAZ

FELEKİ

(bk. İBNÜ'L- FELEKİ).

FELEKİYYÂT

(bk. İLM-i FELEK).

el-FELEKÜ'd-DÂİR

(القلک الدائر)

Ziyâeddin İbnü'l-Esrî'nin

(ö. 637/1239)

el-Mesellû's-sâ'ir adlı eserine

İbn Ebü'l-Hadid'in

(ö. 656/1258)

yazdığı reddiye

(bk. el-MESELÜ's-SÂİR).

FELEKÜDDİN DÜNDAR BEY

(ö. 726/1326)

İsparta-Burdur bölgesinde
beylik kuran Hamidoğulları'nın
en tanınmış beyi
(1301-1326).

Babası Hamidoğlu İlyas Bey'dir. Şehzadeliğinde bir süre Burdur'da emirlik yaptı. Babası İlyas'ın ölümünden sonra Hamidoğulları Beyliği'nin başına geçti ve bir süre eski beylik merkezi Uluborlu'da hüküm sürdü. Ancak uç Türkmenler'inin Ege denizine kadar hemen her yeri fethetmelerinden sonra Uluborlu eski stratejik önemini kaybedince hükümet merkezini 701'den (1301-1302) itibaren imar ettiği, kalesini ve surlarını onarttığı Eğridir'e nakletti. Çünkü burası hem askerî tahkimata uygun, hem de Konya-Antalya arasındaki ticarî ve askerî yolların üzerinde bulunmasından dolayı stratejik bir konuma sahipti. Âdeti yeniden inşa ettiği Eğridir'in adını kendi lakabına nisbetle Felekâbâd olarak değiştiren Dündar Bey, İlanlı Hükümdarı Olcaytu Muhammed'e bağıllığını göstermek üzere onun adına 707'-de (1307-1308) burada gümüş sikkeler

Feleküddin Dündar Bey tarafından yaptırılan Eğridir surları

